

فصل نامه علمی تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا)
دوره ۱۲، شماره ۴۳، بهار ۱۳۹۹، صص ۱۲۵ تا ۱۴۰
تاریخ دریافت: ۹۶/۱۲/۲۳، تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۹/۰۶
تأملی نشانه شناختی بر متن نظام نامه مدرسه معرفت خامنه (بر اساس
نظریه «کنش گفتاری» جان سرل و «نشانه شناسی عمومی»
ژان مری کلن کن برگ)
دکتر ابوالفضل غنی زاده^۱

چکیده

یک متن تاریخی؛ میراث ملی. فرهنگی یک جامعه است که در لایه های الفاظ و معانی آن با دست تاریخ رازها و رمزهای گران بهایی نهفته شده است. دانش «نشانه شناسی» و فن «تحلیل محتوا» در انتهای قرن بیستم راهکارهایی را برای درک درست از نهفتگی های معنایی این نوع متن ها فرا راه بشریت قرار داده است. این نوشته با استفاده از دو راهکار «کنش گفتاری» «جان سرل» و نشانه شناسی «ژان مری» متن تاریخی «نظام نامه مدرسه معرفت خامنه» را مورد واکاوی قرار داد. ابتدا از پنج «کنش گفتاری» «جان سرل» تعریف اجمالی ارائه شد. سپس با تعریف «هنجار عینی و ارزشی» به ساختار «مرکز مدار و مرکز گریز» زبان و کاربرد «جغرافیایی، زمانی و اجتماعی» آن اشاره رفت و بعد هر سه عکس العمل؛ «خاموشی، بیش تصحیحی و تلافی» مورد بحث قرار گرفت؛ تا مقدار امنیت در ارتباط هنجار رایج و هنجار مورد نظر زبان معلوم گردد. سپس عبارات متن نظام نامه بر اساس هر دو نظریه یاد شده مورد بررسی قرار گرفت و در پایان مشخص شد که کنش گفتاری متن به ترتیب؛ اعلامی، تعهدی یا ترغیبی است و بین هنجارهای رایج جامعه و هنجارهای ارزشی مدنظر متن، ناهمخوانی، عدم امنیت و شکاف وجود دارد.

کلیدواژه ها: خامنه، نظام نامه، مدرسه معرفت، تحلیل محتوا.

^۱ استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پیام نور، ایران (نویسنده مسئول) a_ghanizade@pnu.ac.ir

مقدمه

در هر جامعه، مجموعه‌ای از ارزش‌ها و باورهای مقبول، مطلوب و پویا وجود دارد که معمولاً غیرارادی به وسیله روح عمومی و خرد جمعی تولید می‌شوند. برای نوع رفتار جامعه الگو تعریف می‌کنند و به صورت نانوخته رفتار و کردار اعضای آن را مورد کنترل قرار می‌دهند. به عبارت دیگر؛ رفتار هر جامعه به وسیله عرف جاری آن مورد ارزیابی، سنجش و قضاوت قرار می‌گیرد؛ در صورت بروز ناهنجاری، از طریق بایدهای نانوخته، افراد ملزم به اصلاح رفتار خود می‌شوند. قدرت اجرایی این احکام نانوخته آنقدر قوی است که عدم رعایت الزامات عرفی، خیلی زود، به بروز تعارض می‌انجامد.

تعارض؛ همان ناهمخوانی هنجار معمول و مدنظر فرد با هنجارهای ارزشی و رایج جامعه است. انبوهی این نوع تعارض‌ها به قلمرو وحدت و نظم عمومی لطمه می‌زند و به جای آن، ساختار مرکزگریزی را در بستر جامعه جریان و قدرت می‌بخشد. عکس‌العمل‌هایی نظیر؛ خاموشی، بیش‌تصحیحی و تلافی از دامن آن تعارض‌ها زایش می‌یابد. در حقیقت این نوع عکس‌العمل‌ها جنبه اعتراضی دارند که فرد برای دهن کنجی به هنجارهای ارزشی اتخاذ می‌کند. البته وقوع این نوع رخدادها تقابلی، جزو اقتضات زندگی اجتماعی است و هیچ جامعه‌ای را نمی‌توان از این نوع کش‌وقوس‌های طبیعی مبرا دانست. از جوامع پست‌مدرن امروزی گرفته تا جوامع گذشته‌های دور که بتوان اسم زندگی اجتماعی را روی آنها گذاشت، خالی از این مبحث نیستند.

دانش معاصر بر اساس نظریه‌های کاربردی خود نسبت به مطالعه این نوع اتفاقات بی‌توجه نیست. علاوه بر رخدادهای روز، که پژوهش آن‌ها از طریق دانش جامعه‌شناسی به سهولت امکان‌پذیر است، حتی از نمونه‌های تاریخی آن حوزه نیز چشم نمی‌پوشد و با کمک دانش نشانه‌شناسی از طریق متن‌شناسی و تحلیل محتوا و ... آنها را مورد تحقیق قرار می‌دهد.

این نوشته حرکت کوچکی است در آن مسیر که سعی دارد با استفاده از نظریه کاربردی دانش نشانه‌شناسی (جان‌سرل و ژان مری) سند تاریخی (نظام‌نامه مدرسه معرفت) را مورد ارزیابی قرار دهد؛ تا از طریق کنش‌گفتاری متن و شناسایی عکس‌العمل‌ها و اعتراض‌های زبانی، بررسی فاصله بین هنجارهای رایج جامعه و هنجارهای ارزشی مدنظر متن، امنیت یا

عدم امنیت نشانه‌ای بین آن دو هنجار را به اثبات برساند.

پیشینه پژوهش

مقالاتی که کنش گفتاری متون در آن مورد پژوهش قرار گرفته است عبارتند از:

۱- تحلیل فمینیستی گفتمان و توازن قدرت در رمان شمال و جنوب اثر الیزابت گاسکل بر پایه نظریه کنش‌های گفتاری جان سرل، نوشته سارا خزاعی و همکاران، چاپ شده در نشریه مطالعات زبان و ترجمه (دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد) تابستان ۱۳۹۵، دوره ۴۹، شماره ۲ (پیاپی ۲۸)، صفحه ۲۳ تا صفحه ۴۴.

۲- بررسی تطبیقی کنش‌های گفتاری مقامه «فی السکباج» از مقامات حمیدی با مقاله «المنضیریه» از مقامات بدیع الزمان همدانی، نوشته فائزه عرب یوسف آبادی و همکاران، چاپ شده در نشریه ادبیات تطبیقی (ادب و زبان نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی کرمان) پاییز و زمستان ۱۳۹۱، دوره ۴، شماره ۷؛ صفحه ۱۲۵ تا صفحه ۱۴۷.

۳- کنش‌های گفتاری پنج گانه در شعر «صدای پای آب» سپهری، نوشته حمید عبدالهیان و همکار، چاپ شده در نشریه زبان و ادبیات فارسی (مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه خوارزمی)، بهار و تابستان ۱۳۹۶، دوره ۲۵، شماره ۸۲؛ صفحه ۲۴۱ تا صفحه ۲۵۸.

۴- بازتاب شرایط اجتماعی در تحلیل کنش‌های گفتاری تفسیر عرفانی کشف الاسرار، نوشته سوسن جبری و همکار، چاپ شده در نشریه زبان و ادب فارسی (نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز) بهار و تابستان ۱۳۹۵، دوره ۶۹، شماره ۲۳۳؛ صفحه ۷۱ تا صفحه ۹۳.

۵- بررسی خطبه‌های جنگ امام علی (ع) بر اساس نظریه کنش گفتاری، نوشته انسیه طالبی و همکاران، چاپ شده در نشریه زبان و ادبیات عربی (مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد) بهار و تابستان ۱۳۹۶، دوره ۹، شماره ۱۶؛ صفحه ۱۶۱ تا صفحه ۲۰۲.

روش پژوهش

پژوهش حاضر تحلیل محتوای یک متن تاریخی است که با استفاده از نظریه نشانه‌شناسی می‌خواهد امنیت و عدم امنیت نشانه‌ای بین هنجار ارزشی جامعه و هنجار مدنظر متن را

به صورت کیفی و با روش توصیفی- تحلیلی مورد بررسی قرار دهد. هر سه بخش متن نظام‌نامه؛ مقدمه، فصل‌ها و اعتذار به طور جداگانه، بر اساس بار معنایی واژگان، مطابق نظریه کنش‌گفتاری جان سرل و نشانه‌شناسی عمومی ژان مری تحلیل می‌شود.

مبانی پژوهش

کنش‌های گفتاری

یکی از دیدگاه‌هایی که بر پایه آن متون مختلف مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد نظریه کنش‌گفتاری است. این نظریه ابتدا به وسیله یکی از فلاسفه مکتب آکسفورد، به نام آستین، مطرح شد. وی در کتابی به نام «چگونه با واژگان کار انجام دهیم» جملات را به دو دسته اخباری و اجرایی تقسیم نمود. (ر.ک: آستین، ۱۹۷۰: ۲۴۲).

به اعتقاد آستین، بیان‌های اجرایی صدق و کذب پذیر نیستند بلکه متناسب یا نامتناسب هستند. در نظر آستین هر جمله شامل سه بخش است: کنش بیانی، کنش غیر بیانی و کنش تأثیری (ر.ک: همان: ۲۶۰). کنش بیانی به معنای تحت‌اللفظی واژه‌ها می‌پردازد. کنش غیر بیانی به قصد و نیت گوینده مربوط می‌شود و کنش تأثیری به تأثیر جمله بر مخاطب ربط دارد. جان سرل کنش‌های گفتاری را به پنج بخش تقسیم کرد: اظهاری، تعهدی، عاطفی، ترغیبی و اعلامی. در تقسیم‌بندی وی بافت یا فحوای کلام اهمیت دارد. (ر.ک: اسپیس، ۲۰۰۲).

۱. کنش اظهاری

گوینده از طریق این کنش باور خویش را مطرح می‌سازد. برخی فعل‌های به‌کاررفته برای بیان کنش اظهاری عبارت‌اند از: گفتن، شنیدن، بازکردن، انتظار داشتن و... (ر.ک: سرل، ۱۹۶۹)

۲. کنش تعهدی

در این نوع کنش‌ها، گوینده انجام یا عدم انجام کاری را قول یا تعهد می‌دهد. برخی فعل‌های به‌کاررفته برای بیان کنش تعهدی عبارت‌اند از: قسم خوردن، ضمانت دادن، متعهد شدن و... (ر.ک: همان)

۳. کنش عاطفی

کنش‌های گفتاری عاطفی بیان‌کننده احساساتی از قبیل قدردانی، عذرخواهی، تبریک و

تعریف و... از جانب گوینده است. برخی فعل‌های به‌کاررفته برای بیان کنش عاطفی عبارت‌اند از: خوشحال شدن، تشکر کردن، معذرت خواستن و... (ر.ک: همان)

۴. کنش ترغیبی

در کنش‌های ترغیبی، گوینده سعی دارد با به‌کارگیری جملات یا افعال خاصی مخاطب را به انجام کاری ترغیب کند. برخی فعل‌های به‌کاررفته برای بیان کنش ترغیبی عبارت‌اند از: خواستن، تمنا کردن، دعوت کردن و... (ر.ک: همان)

۵. کنش اعلامی

هدف از کنش‌های اعلامی، اعلام شرایط تازه‌ای برای مخاطب یا مخاطبان است. مثال: اعلام جنگ، اعلام قرارداد و... (ر.ک: همان)

بحث

«نشانه‌شناسی عمومی» ژان مری کلن کن برگ

یکی از مباحث عمده در نشانه‌شناسی اجتماعی و فرهنگی مسئلهٔ هنجارها و رمزگان نشانه‌ای است. فرد با رمزگان نشانه‌ای که تولید می‌کند قلمرو اجتماعی خود را تعریف می‌کند. در واقع رمزگان نشانه‌ای صادرشده به‌وسیلهٔ فرد (از قبیل رمزگان نشانه‌ای زبانی، پوششی، رفتاری و...) نه تنها به شکل ایجابی موقعیت اجتماعی وی را تعریف می‌کند بلکه به شکل سلبی نیز در تعریف او نقش دارد، چراکه عدم تعلق او به طبقات دیگر نیز با این نشانه به ظهور می‌رسد. گاهی جامعه بعضی از این نشانه‌ها را برنمی‌تابد و نسبت به صادرکنندهٔ آن عکس‌العمل نشان می‌دهد. دلیل اصلی این اعتراض را باید در ناهمخوانی رمزگان صادرشده فرد با هنجارهای ارزشی جامعه دانست. ژان مری کلن کن در کتاب «خلاصه‌ای از نشانه‌شناسی عمومی» اساساً دو گونه هنجار را از یکدیگر متمایز می‌کند: هنجار عینی و تحقق‌یافته و دیگری هنجار ارزشی و معمول. (ر.ک: ژان، ۱۹۹۶: ۲۱۵).

هنجار عینی و ارزش

هنجارهای و رمزگان نشانه‌ای محصول قراردادی است که به‌وسیلهٔ افراد جامعه تولید می‌شود.

تاریخ تولید برخی از آن‌ها گاهی به خیلی وقت‌ها پیش برمی‌گردد. به عبارت دیگر از خیلی وقت‌ها پیش جامعه آن را تولید کرده، قبول نموده و به‌عنوان یک ارزش در خود جای داده است. به چنین هنجارهایی، هنجار ارزشی می‌گویند. گرماس ملزومات نشانه شناختی را همان هنجارهایی می‌داند که به شکل مجموعه‌ای از قواعد و دستورهای اختیاری یا غیر اختیاری به فرد ارائه می‌شود تا فرد با عمل به آن‌ها خود را به عنوان عضوی از یک جامعه جای بدهد (ر.ک: گرماس و کورتز، ۱۹۷۱: ۶۵). این تعریف، شاخصی متعارفی برای تعریف رمزگان می‌تواند باشد. همانی که از دیدگاه گیرو «نظام بسته و منجمدی است از قواعدی صریح، از پیش تعیین‌شده و لازم‌الاجراء» (گیرو، ۱۹۶۳: ۳۷).

نوع دیگری از هنجارها نیز وجود دارد که نقطه مقابل هنجار قبلی است. تازه تولید شده است و هنوز جامعه آن را قبول ندارد. به چنین هنجارهایی، هنجار عینی می‌گویند. معمولاً جوامع کم‌وبیش با تنش و تعارض بین هنجار جدید و هنجارهای ارزشی مواجه‌اند. سوسور خاصیت تولیدات زبانی را همان تنش و تعارض می‌داند و معتقد است: در زبان، تنها اختلاف و تمایز وجود دارد (ر.ک: سوسور، ۱۹۶۸: ۱۶۶).

وقتی بین رمزگان نشانه‌ای فردی و اجتماعی، اختلاف کم یا ضعیف باشد شاهد پدیده مرکزمداری خواهیم بود و هرگاه ارتباط این دو کمتر شود برعکس نوع اول، پدیده مرکزگریزی رمزگان نشانه‌ای به ظهور می‌رسد (کلن کن برگ، ۱۹۹۶: ۱۹۹). بحث مربوط به نیروهای مرکزگریز و مرکزمدار نشانه‌ای می‌تواند در سه محور گوناگون جغرافیایی، زمانی و اجتماعی مطرح شود.

انواع کاربرد به اعتقاد کلن کن برگ

یکی از عمده مسائلی که در حوزه نشانه‌شناسی اجتماعی مطرح می‌شود، مسئله کاربرد صحیح نشانه‌هاست. این کاربردهای صحیح با ساختار شاخص خود، هنجارهای ارزشی یک جامعه را تشکیل می‌دهند و به هر شکل، اعضای یک جامعه موظف‌اند که رفتارهای نشانه شناختی خود را با آن مطابقت دهند. عدم مطابقت با این هنجارهای ارزشی صحت و سلامت امنیت نشانه‌ای را به خطر می‌اندازد.

وقتی کاربرد نشانه‌ای با هنجارهای ارزشی و معمول جامعه مطابقت داشته باشد پدیده امنیت نشانه‌ای به ظهور می‌رسد و برعکس آن نیز صادق است (ر.ک: کلن کن برگ، ۱۹۹۶: ۲۱۷).

عکس‌العمل

ویلیام لباو بیشترین میزان عدم امنیت را مربوط به زمانی می‌داند که گروه‌های اجتماعی که رفتارهای زبانی آن‌ها مطابق با هنجارها و قاعده‌های زبانی نیست، می‌کوشند تا خود را با آن هنجارها تطابق دهند (ر.ک: لباو، ۱۹۷۶: ۲۰۲، ۲۰۱).

عکس‌العمل‌های متفاوتی را می‌توان در مقابل عدم امنیت نشانه‌ای برشمرد که کلن کن برگ آن را به سه دسته تقسیم می‌کند: خاموشی، بیش تصحیحی و تلافی (ر.ک: کلن کن برگ، ۱۹۹۶: ۲۱۸).

خاموشی

زمانی بروز می‌کند که فرد از استفاده از رمزگان نشانه‌ای سر باز می‌زند و به‌نوعی خود را از بقیه جامعه که رفتارشان با هنجارها همخوانی دارد، جدا می‌پندارد. مثال: وضعیت یک روستایی تازه به شهر آمده.

بیش تصحیحی

عکس‌العملی است در مقابل عدم امنیت نشانه‌ای که در آن فرد در به‌کارگیری رمزگان نشانه‌ای که هنجارهای ارزشی و معمول توصیه می‌کند به دلیل عدم شناخت از آن هنجارها و یا برداشت غلط از آن‌ها، اغراق می‌کند.

تلافی

دامنه تلافی بسی گسترده‌تر از بقیه است. گونه‌های شعری، هنری را که به‌نوعی نسبت به هنجارهای ارزشی دهن‌کجی دارند، می‌توان نوعی نشانه تلافی به حساب آورد.

نظام‌نامه مدرسه معرفت خامنه

مدرسه معرفت خامنه به همت حاج اسدالله معرفت خامنه در سال ۱۳۱۷ قمری در خامنه

تأسیس شده است. این مدرسه دومین مدرسه نوین ایران محسوب می‌شود و به دلیل اینکه این مدرسه هنوز به فعالیت خود ادامه می‌دهد از این نظر اولین مدرسه نوین مستمر ایران محسوب می‌شود این مدرسه هم‌اکنون در پشت ساختمان بانک ملی خامنه پذیرای دانش‌آموزان است. اسناد این مدرسه در موزه هدایای خامنه نگهداری می‌شود که از آن جمله می‌توان به اصل نظام‌نامه مدرسه معرفت، عکس‌های فارغ‌التحصیلان، مهرهای تشویقی و مهر اصلی مدرسه اشاره کرد.

• نظام‌نامه مدرسه معرفت خامنه

۱. ستایش و سپاس حضرت یزدان را جلت عظمه درخور و سزااست که خلعت خلقت به موجود پوشانیده و انسان را برای طی مراتب علم و معرفت برگزیده است. نظام‌نامه مدرسه معرفت که در تاریخ پنجم رجب‌المرجب ۱۳۲۰ هجری قمری مطابق با ۱۲۷۸ ه. شمسوی برابر با ۱۸۹۹ میلادی برای مدرسه نوشته شد، عبارت است از: مقدمه - ده فصل - اعتذار.

• مقدمه

۱. این مدرسه به ریاست حاج اسدالله خامنه‌ای مفتوح شده بدون شرکت احدی. ۲. تمام مخارج آن از هر قبیل؛ لوازم‌التحریر، درس و کتاب شاگردان، کلیه در عهده جنابان معزی الیه است و معاونت و همراهی از احدی نخواهند خواست. ۳. از اولیای اطفال نیز به هیچ اسم چیزی نخواهد گرفت.

از دیدگاه جان سرل؛ کنش گفتاری جمله اول: اعلامی و جمله دوم و سوم: تعهدی، اعلامی و ترغیبی است.

مطابق دیدگاه ژان مری؛ در اولین جمله مقدمه، لفظ «ریاست» از نشانه «مرکزگریزی» برخوردار است و با عبارت «بدون شرکت احدی» بر آن تأکید شده است. عبارت «مفتوح شده» نشانه کاربرد جغرافیایی است و لفظ «بدون» عکس‌العمل تلافی را بازگو می‌کند.

در جمله دوم؛ با عبارت «در عهده جنابان معزی الیه است و معاونت و همراهی از احدی نخواهند خواست» نشانه «مرکزگریزی» به همراه تحصیل رایگان طرح شده که می‌توان آن را

یک هنجار ارزشی تلقی کرد که مشخص می‌کند در جامعه هنجار عینی مخالف آن رایج است. به عبارت دیگر؛ از بابت تحصیل از مردم هزینه دریافت می‌شود. ذکر ریزکرد مخارج تحصیل، عکس‌العمل بیش تصحیحی را یادآوری می‌کند. در جمله سوم؛ عبارت‌های «نیز»، «به هیچ اسم» و «نخواهد گرفت» عکس‌العمل بیش تصحیحی را شدت می‌بخشد.

فصل ۱. تکالیف عموم اجزاء و مباشرین

۱.مدیری و ریاست این مدرسه با خود بانیان است. ۲.تمام اجزا و معلمین این مدرسه اجیر مدرسه خواهند بود. ۳.هر یک از اجزا مدرسه باید به تکالیف معینه خود عمل نموده، مداخله به کارهای یکدیگر نکنند. ۴.اجزا مدرسه باید همه‌روزه در اوقات معینه در مدرسه حاضر باشند چنانچه اگر حاضر نباشند، شهریه یک ماه آن‌ها به‌عنوان جریمه کسر خواهد شد. ۵.اگر هریک از اجزاء مدرسه دو روز متوالی بدون اطلاع در مدرسه حاضر نباشند، مدیر مدرسه حق خواهد داشت که آن را از کار خارج کند. غیر از معلمین که تکلیفشان موافق فصل ۳ معمول خواهد شد. ۶.اجزاء مدرسه به هیچ اسم و رسم چیزی از شاگردان مطالبه نخواهد نمود ۷.مواجب تمام اجزاء به دو قسط پرداخته خواهد شد.

در فصل اول؛ جمله هفت، بر اساس کنش گفتاری، حالت اعلامی و تعهدی به خود دارد و در بقیه جملات ساختار مرکزگیز حاکم است و عکس‌العمل بیش تصحیحی و گاهی تلافی در آن‌ها دیده می‌شود. مثال؛ الفاظ جمله ۱: مدیری و ریاست / ۲: تمام اجزا و اجیر / ۳: باید، تکالیف معینه و عمل نکنند / ۴: اجزاء مدرسه، باید، همه‌روزه، اوقات معینه، اگر، حاضر نباشند، جریمه و کسر خواهد شد / ۵: اجزاء، متوالی، حاضر نباشند، حق خواهد داشت و خارج کند / ۶: اجزاء، به هیچ اسم و رسمی و مطالبه نخواهد نمود.

فصل ۲. تکالیف ناظم

۱.ناظم مدرسه باید پیش از همه شاگردان وارد مدرسه، بعد از همه خارج شود. ۲.ناظم باید حرکات اجزا و شاگردان و سایر اتفاقات ایام هفته را در دفتر مخصوص درج کرده و هر هفته یک مرتبه در روزهای پنجشنبه و جمعه به رئیس مدرسه نشان بدهد. ۳.ناظم باید در کتابچه

مخصوص، همه‌روزه شاگردان را حاضر و غایب نموده و علت نیامدن غائبین را معین نماید. ۴. ناظم باید همه اوقات مواظب حرکات شاگردان باشد و در هنگام تنفس شاگردان مراقب باشد که حرکات ناشایست انجام ندهند. ۵. ناظم باید به درجات تحصیل و اخلاق آن‌ها همه‌روزه رسیدگی نموده و هرکدام شایسته تمجید بود به وی بلیط آفرین داده شود. ۶. تنبیهات طبق فصل هفتم است. ۷. ناظم باید مراقبت داشته باشد که تمام فصول نظام نامه در مدرسه اجرا شود.

در فصل دوم، در بخش آخر بند ۵ و بند ۶، کنش اعلامی، کمی متمایل به تعهدی، دیده می‌شود. در بقیه بندها سیستم مرکزگریز و عکس‌العمل تلافی به چشم می‌خورد. مثال: الفاظ جمله ۱: باید، بیش از همه و بعد از همه / ۲: باید، اجزاء، سایر، مخصوص، هر هفته، روزهای پنجشنبه و جمعه و به رئیس / ۳: باید، مخصوص، همه‌روزه، علت و معین نماید / ۴: باید، همه‌اوقات، مواظب، مراقب، حرکات ناشایست و انجام ندهند / ۵: باید، همه‌روزه و هرکدام / ۶: اعلام تنبیهات / ۷: باید، مراقبت، تمام فصول، اجرا.

فصل ۳. تکالیف معلمین

۱. معلم باید همه روز قبل از ورود شاگردان در مدرسه حاضر باشد. ۲. معلم باید در اطاق درس به هیچ کار دیگری مشغول نشود. ۳. معلم باید همه شاگردان را به یک چشم نگاه کند. ۴. معلم باید همه روز قبل از شروع به درس، تکالیف را که روز قبل برای آن‌ها معین کرده، بازدید و نمرات را در دفتر مخصوص ثبت نماید. ۵. معلم باید با شاگردها در عین ملایمت رفتار و قدرت خود را نیز در امر تدریس حفظ نماید. ۶. معلم در اطاق درس نباید شاگردان را چوب بزند. ۷. معلم باید در تهذیب اخلاق شاگردها مراقبت کند. ۸. معلم باید در نماز و وضو و طهارت شاگردان مواظبت کند. ۹. بعد از نماز باید مسائل شرعی آموزش داده شود. ۱۰. معلم تا یک سال حق استعفا ندارد. ۱۱. اگر برای یکی از معلمین مانع شرعی پیش آید، باید همکاران به وی کمک کنند.

جملات فصل سوم، مطابق نظریه جان سرل بیشتر جنبه تعهدی- اعلامی دارد و بر اساس نظریه ژان مری؛ ساختار مرکزگریز و عکس‌العمل تلافی و بیش تصحیحی در آن‌ها دیده می‌شود: الفاظ جمله ۱: باید، همه‌روزه، قبل از ورود، حاضر / ۲: باید، در اطاق درس، هیچ کار دیگر

و مشغول نشود/ ۳: باید، همه شاگردان و به یک چشم/ ۴: باید، همه روزه، قبل از شروع، تکالیف، بازدید، دفتر مخصوص و ثبت نماید/ ۵: باید و حفظ/ ۶: نباید/ ۷: باید، تهذیب و مراقبت/ ۸: باید و مواظبت/ ۹: بعد از و باید/ ۱۰: حق ندارد/ ۱۱: باید و کمک.

• فصل ۴. شرایط قبول شاگردان

۱. شاگرد از هفت سال کمتر و چهارده سال بیشتر قبول نمی شود. ۲. چنانچه شاگردی دارای امراض مسریه باشد قبول نخواهد شد. ۳. چنانچه دارای اخلاق فاسد باشد پذیرفته نمی شود. ۴. اگر پس از قبول در مدرسه مشخص شود که شاگرد دارای امراض مسریه است، اخراج می شود. ۵. اگر دانش آموز زودتر از موعد مقرر سه ساله بخواد از مدرسه خارج شود باید جریمه پرداخت کند. ۶. ولی دانش آموز حق دخالت در امور مدرسه را ندارد.

در جملات فصل چهارم، مطابق نظریه کنش گفتاری جان سرل، بند ۵؛ کنش تعهدی و بقیه بندها حالت اعلامی به خود دارد و بر اساس نظریه ژان مری در کلیه بندها ساختار مرکزگریز و عکس العمل بیش تصحیحی و تلافی به چشم می خورد: الفاظ جمله ۱: قبول نمی شود/ ۲: قبول نخواهد شد/ ۳: پذیرفته نمی شود/ ۴: اخراج می شود/ ۵: باید و جریمه/ ۶: حق ندارد.

• فصل ۵. تکالیف مستخدمین

۱. خادم مدرسه باید پیش از همه اجزاء در مدرسه حاضر شود و کارهای خود را انجام دهد و بعد از پایان وقت، مدرسه را نظافت نماید. ۲. در ساعت تنفس مراقب باشد دانش آموز از مدرسه خارج نشود. ۳. خود نباید بدون اجازه در ساعات درس از مدرسه خارج شود. ۴. در خدمات تمام شاگردها بدون اکراه حاضر باشد. ۵. در وقت مرخصی باید خادم مواظب باشد شاگرد خلاف نکند. ۶. اگر در انجام امورات خود کوتاهی کند، توبیخ خواهد شد.

در جملات فصل پنجم، بندهای ۳ و ۶ کنش اعلامی و بقیه بندها کنش تعهدی به خود دارد. مطابق نظریه جانسرل در تمام بندهای فصل ۵، ساختار مرکزگریز و عکس العمل تلافی و بیش تصحیحی دیده می شود: الفاظ جمله ۱: باید، بیش از همه و بعد از پایان/ ۲: در ساعت تنفس، مراقب باشد و خارج نشود/ ۳: نباید، بدون اجازه و در ساعت درس/ ۴: در خدمت، تمام

شاگردها و بدون اکراه/ ۵: باید، مواظب باشد و خلاف نکند/ ۶: اگر، کوتاهی و توییح.

• فصل ۶. ترتیب درسی مدرسه

اطاق‌های مدرسه:

اطاق اول: درس آن‌ها از کتاب تعلیم الاطفال که بعد از یک سال هر دو جلد آن را کاملاً امتحان خواهند داد.

اطاق دوم: درس آن‌ها قرآن - کتاب علی - گلستان. حساب. مسائل شرعیه.

اطاق سوم: درس آن‌ها قرائت قرآن - تاریخ ایران - حساب جغرافی - صرف و نحو. لغت

قرآن. دفترداری.

جملات فصل ۶ دارای کنش تعهدی و اعلامی است. مطابق نظریه ژان مری در فصل ۶

به‌غیر از مبحث «دفترداری» که موضوع تازه‌ای است، بقیه موارد ساختار مرکزمدار به خود دارد.

• فصل ۷. تنبیهات مقصرین

۱. در صورت شوخی بی‌جا در کلاس، باید تا آخر ساعت در خارج از کلاس باشد.

فصل ۷ جنبه اعلامی. تعهدی دارد و مطابق نظریه جان‌سرل ساختار مرکزگریز و عکس‌العمل

تلافی به شمار می‌رود. این فصل با نظام تنبیه جامعه کاملاً مغایرت دارد.

• فصل ۸. امتیازات شاگردان محصل

۱. هر یک از شاگردان اگر نمره اعلی (۱۴ به بالا) بیاورد از طرف مدرسه به او امتیاز داده

می‌شود. ۲. امتیازات مدرسه بلیط آفرین و ورقه امتیاز می‌باشد. ۳. ده بلیط آفرین یک ورقه امتیاز

محسوب می‌شود. ۴. به هر ده ورقه امتیاز در روز جشن آخر سال از طرف رئیس مدرسه با

هدیه پاسخ داده می‌شود. ۵. اگر شاگردی فقط در اخلاق صاحب نمره اعلی گردد پس از

گذشت شش ماه از طرف رئیس مدرسه به وی یک نشان افتخار هدیه خواهد شد. ۶. اگر

شاگردی دارای ورقه امتیاز باشد در بین هفته یک تقصیر جزئی وی عفو خواهد شد.

جملات فصل هشتم، اعلامی، تعهدی و ترغیبی است. بندهای این فصل ساختار مرکزگریز

به خود دارد و در آن برعکس هنجارهای رایج تعلیم و تربیت، عکس‌العمل تلافی و بیش

تصحیحی به چشم می‌خورد.

• فصل ۹. در امتحانات مدرسه

۱. امتحان هرروزه معلم ۲. امتحان هرچند روزه رئیس مدرسه ۳. امتحان هر سه ماه یکبار در مدرسه ۴. امتحان آخر سال از کل کتب ۵. در این امتحان هر کس مایل باشد می تواند به وضع و ترتیب تحصیلات مدرسه حاضر شود. ۶. در آخر همین روز جشن گرفته و جمعی از علمای عظام و امنای دولت دعوت می شوند.

فصل نهم کنش اعلامی و تعهدی به خود دارد و در بند آخر کنش ترغیبی نیز دیده می شود. نوع و سبک برگزاری برخلاف نظم تعلیم و تربیت رایج جامعه است و در آن ساختار مرکزگرایز و عکس العمل بیش تصحیحی و حتی تلافی ملموس است.

• فصل ۱۰. در ایام تعطیل مدرسه

۱. روزهای جمعه ۲. عید غدیر ۳. عید فطر ۴. عید اضحی ۵. عید مولود پیامبر ۶. مولود امیرالمومنین ۷. مولود فاطمه زهرا ۸. تولد حضرت حسین ۹. روز وفات پیامبر ۱۰. وفات امیرالمومنین ۱۱. شهادت حضرت حسین (۳ روز) ۱۲. تولد حضرت صاحب الزمان ۱۳. ولادت حضرت رضا ۱۴. وفات حضرت رضا ۱۵. چند روز عید نوروز

بند آخر نظام نامه که به ذکر روزهای تعطیل اختصاص دارد، بیشتر جنبه «اعلامی - ترغیبی» به خود دارد و در مقایسه با نظم تربیتی جامعه از ساختار «مرکزگرایز» برخوردار است و عکس العمل «تلافی» در آن دیده می شود.

• اعتذار

مسلم است هر کاری در آغاز آن بی عیب و نقص نمی شود. خاصه امر مدرسه و تعلیمات جدید. آن هم در خامنه که تا به حال کسی به این خیال نبوده و غرض ما هم از نوشتن این نظامنامه نوشتن چیزی است که هست نه آنچه باید باشد؛ بنابراین از صاحب نظران خواهشمندیم که بر نواقص آن خرده نگیرند و عذر ما را بپذیرند والعذر عند کرام الناس مقبول. حرره اقل الذاکرین، محمدعلی خامنه ای ابن مرحوم حاجی ملأ بابا - به تاریخ پنجم شهر الرجب المرجب ۱۳۲۰ هـ. (التماس دعا دارم از خواننده)

بند اعتذار بیشتر جنبه عاطفی به خود دارد و کنش اظهاری در آن دیده می شود. مطابق نظریه

جان سرل؛ این بند بر اساس نظم رایج جامعه به وقوع پیوسته است. هرچند در آن عکس العمل خاموشی نیز دیده می‌شود؛ مثال؛ «تعلیمات جدید» و «تا به حال کسی به این خیال نبوده».

نتیجه‌گیری

در اکثر فصل‌های متن نظام نامه، مطابق نظریه ژان مری؛ ساختار «مرکزگریزی» و عکس العمل «بیش تصحیحی» یا «تلافی» دیده می‌شود و این از ناهمخوانی نظام نوین آموزشی مدرسه معرفت با نظام تعلیم و تربیت رایج جامعه حکایت دارد. به‌غیراز؛ الف. فصل ۶ که ساختار مرکزمداری به خود دارد و مبحث «دفترداری» مندرج در آن، سرفصل تازه‌ای به شمار می‌رود. ب. فصل «اعتذار» که دارای ساختار «مرکزمداری» است و فقط عکس‌العمل «خاموشی» در آن دیده می‌شود.

مطابق نظریه جان سرل، به‌غیراز فصل «اعتذار» که «کنش گفتاری» آن «عاطفی و اظهاری» است، در بقیه فصل‌ها، نوع کنش؛ «اعلامی و تعهدی یا ترغیبی» است. در نوع «اعلام» بیشتر از لفظ «باید» و عبارات تحمیلی و تکلیفی استفاده شده است که نشان از شیب تند و راه پر موانع اصلاحات آموزشی دارد.

منابع:

1. .Austin, J.L. 1970.How to Do Things with Words, The William James Lectures Delivered at Harvard University in 1955. Second Edition. Edited by J. O.Urmson and Marina sbisa. Cambridge, Massachusetts: Harvard University press. First Published in 1962.
2. . Sbisa, M, 2002. Speech Acts in Context. Language and Communication 22:421.436.
3. . Greimas ALgirdas Julien. Courtes Joseph. Semiotique. Dictionnaire raisonne de la theorie du langage. Paris. Hachette,1979.
4. . Guiraud P, Etudes de Linguistique applique.
5. . Klinkenberg Jean Marie, Precis de La semiotique generale, Bruxelles, De Boeck & Larcier, 1996.
6. . Labov William, Sociolinguistique, Paris, Ed. De Minuit, 1977.
7. . Saussure Ferdinand de, Cours de Linguistique generale, Paris, Payot, 1968.
8. .Searle, J.R, Speech Acts ,Cambridge University Press, 1969.

Semiotics-based evaluation of the text “workbook of Marefat Khameneh school” (Based on John Searle’s speech act and general semiotics of Jean-Marie klinkenberg)

Dr Abolfazl Ghanizadeh¹

Abstract

A historical manuscript is a national-cultural heritage of a community in which valuable secrets are hidden behind the words and concepts. Semiotics and content analysis technique were developed in late 20th century to identify the meaning of the secrets interwoven with the words in such manuscripts.

The present study aims at investigating the historical text “workbook of Marefat Khameneh school” using two approaches namely speech act proposed by John Searle and semiology approach proposed by of Jean-Marie klinkenberg. In this regard, a brief description is presented about five speech acts proposed by John Searle and then the concepts of “objective and value norms”, “center-oriented and centrifugal” structure of language, and “geographical, temporal and social” applications of language are explained and the three reactions including silences, hypercorrection and compensation are discussed to determine security rate in the relation between common norms and the norm of the language of interest.

Afterward, the phrases written in the workbook were investigated using both approaches and it was revealed that speech act of the text is declarative, commissive, and directive; respectively and there is large gap and lack of security between the common norms and value norms embedded in the workbook.

Keywords: Khameneh, workbook, Marefat School, content analysis.

¹ . Assistant Professor of Persian Language and Literature, Tabriz Payam Noor University, Tabriz, Iran.